

*О. М. Мозильний,
д. е. н., професор кафедри теоретичної та прикладної економіки, ректор,
Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості, м. Київ*

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАЙНЯТОСТІ В УМОВАХ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА

*О. Mogylnyi,
Dr. Sc. (Econ.), Prof., Dept. of Theoretical and Applied Economics;
Rector, State Employment Service Training Institute, Kyiv, Ukraine*

GOVERNMENT REGULATION OF EMPLOYMENT UNDER CONDITIONS OF GREENING THE AGRICULTURAL PRODUCTION

Здійснено аналіз державного регулювання зайнятості в аграрному секторі економіки в умовах перспектив його екологізації з урахуванням запровадження органічних технологій в Україні та державах-членах Європейського Союзу. Визначено особливості удосконалення організаційно-економічного механізму в частині посилення стимулюючих функцій щодо збереження сільськогосподарськими товаровиробниками існуючих робочих місць у перехідний період від традиційних до органічних стандартів ведення галузі та створення макроекономічних умов для стабілізації фундаментальних чинників ринку праці у сільській місцевості у контексті поглиблення євроінтеграційних відносин.

Зазначене має сприяти втіленню стрижневої ідеї сталого сільського розвитку — людиноцентричної спрямованості аграрного сектору економіки, сільського соціуму та екології, а саме: зупиненню негативних явищ пов'язаних із руйнуванням трудового потенціалу, зі спадковим сімейним безробіттям і бідністю, майновим розшаруванням домогосподарств і некерованою міграцією сільського населення, занепадом поселенської мережі депресивних сільських районів та зникненням унікальних природних агроландшафтів, деградацією людського і соціального капіталу на селі.

The paper analyzed the government regulation of employment in the agricultural sector in terms of its prospects for greening, considering the introduction of organic technologies in Ukraine and the European Union member states. It identifies the features of the improvement of organizational and economic mechanisms for enhancing stimulating functions for agricultural producers to preserve existing jobs during the shift from conventional to organic standards in the industry, and the creation of macroeconomic conditions for the stabilization of fundamental factors of the labour market in rural areas in the context of deepening European integration relationships.

The above mentioned should facilitate the implementation of the core idea of sustainable rural development: a man-oriented agricultural sector, rural society and the environment, which implies nullifying negative effects of the destruction of the labour potential, hereditary family unemployment and poverty, the stratification of households property and uncontrolled migration of rural population, decline of villages in disadvantaged rural areas, and the disappearance of unique natural agricultural landscapes, degradation of human and social capital in rural areas.

Ключові слова: державне регулювання зайнятості, організаційно-економічний механізм, екологізація сільського господарства, органічне виробництво, Спільна аграрна політика ЄС (САП).

Key words: government regulation of employment, organizational and economic mechanism, greening agriculture, organic farming, the EU Common Agricultural Policy (CAP).

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Між технологіями і зайнятістю в аграрному виробництві існує тісна функціональна залежність. Системи ведення сільського господарства визначають чисельність, структуру та професійно-кваліфікаційний склад працівників. При цьому має місце і зворотній вплив, оскільки надлишок дешевої робочої сили, на відміну від інших факторів виробництва, може впливати на поведінку господарюючих суб'єктів при виборі

ними інтенсивного, екстенсивного чи змішаного типу відтворення. Головне для бізнесу — виробляти конкурентоспроможну продукцію як за ціною, так і за якістю. Держава має створювати для цього відповідне інституційне середовище і водночас не допускати т. зв. провалів ринку. Зокрема гарантувати дотримання соціальних стандартів найманим працівникам, стимулювати розвиток соціально-трудових відносин, сприяти продуктивній зайнятості населення і боротися з безробіттям.

Проте маємо підстави відзначати своєрідні "правила держави" або інституційну неспроможність уповноважених нею органів при захисті робочих місць сільських працівників і дотримання соціальних гарантій і стандартів рівня і якості життя на селі. Аналіз нормативно-правових актів та програм державної екологічної політики України свідчить про відсутність будь-яких оцінок щодо її впливу на динаміку рівня зайнятості в аграрному виробництві та сільській місцевості загалом¹. Хоча про гостроту цієї проблеми, її актуальність багато говориться політиками, практиками та науковцями, загально визнано, що інвестиції в техніко-технологічні інновації, концентрація та спеціалізація виробництва, ринкові стимули, як правило, скорочують чисельність зайнятих безпосередньо виробництвом сільськогосподарської сировини та продовольства. Це загальноекономічна тенденція. Потрібна політична воля держави для розроблення особливого механізму державного регулювання боротьби з безробіттям і бідністю членів сільських домогосподарств.

Особливої ваги ця тематика набирає у контексті одностороннього зменшення, або скасування митних зборів ЄС на товари, які походять з України, що діятиме з травня до 1 листопада 2014 р. та можливого підписання в цілому Угоди про Асоціацію включно з глибокою і всеохоплюючою зоною вільної торгівлі. За даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України за цей період аграрний сектор заощадить понад 380 млн євро, із них 330 млн (87%) від реалізації сільськогосподарської продукції². Проте головним результатом має стати не збільшення прибутку експортерів, а наближення національних товаровиробників до стандартів і регламентів ЄС, у т. ч. за безпечністю і якістю продукції та екологічними вимогами.

Екологізація аграрного виробництва, приведення його у відповідність до європейських вимог за умови збереження робочих місць у сільській місцевості потребує значних багаторічних інвестицій з державного бюджету та капітальних вкладень самими господарюючими суб'єктами. Якщо відштовхуватися від середніх витрат Польщі, Туреччини та Румунії, які імплементують екологічні стандарти ЄС у національну практику з усіх напрямів природоохоронної сфери, а не лише аграрного сектору, то це може становити 36—40 млрд євро [1].

Цілеспрямованому поєднанню стимулювання зайнятості та екологізації сільського господарства в цілісному організаційно-економічному механізмі, сформованому на єдиній методологічній базі із залученням інвестиційних ресурсів має сприяти Закон України "Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць" від 6 вересня 2012 року № 5205-VI, яким визначаються основи державної політики в інвестиційній сфері у період 2013—2032 рр. Зокрема інвестиційним, у визначенні положеннями цього Закону, буде вважатися проект із реконструкції або модернізації підприємства, який одночасно відповідатиме таким критеріям: загальна кошторисна вартість становитиме не менше 500 тис. євро; кількість новостворених робочих місць для великих підприємств — 150 (3 млн євро інвестицій), для середніх — 50 (1 млн євро) і для суб'єктів малого підприємництва — 25 (500 тис. євро); середня заробітна плата працівників повинна не менш як у 2,5 раза пере-

вищувати розмір мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного (податкового) року. Отже, у зазначеному акті закладено своєрідний соціально-економічний норматив для екологічних інвестицій — на кожні 20 тис. євро має бути створено одне робоче місце не залежно від розмірів підприємства, видів та напрямів модернізації з урахуванням природоохоронної компоненти.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз літератури, присвяченої екологізації аграрного виробництва та її впливу на зайнятість, свідчить про все більше усвідомлення науковцями важливості цієї проблеми та необхідність пошуку шляхів для її розв'язання методами державного регулювання. У дослідженнях зокрема, йдеться про очікування екстернальних ефектів від запровадження органічних стандартів до аграрної продукції щодо параметрів функціонування ринку праці на селі, а саме — "зменшення безробіття і соціальних виплат для населення"; серед показників комплексної оцінки ефективності органічного виробництва у соціальній складовій виділяється "чисельність робочих місць"; з розвитком органічного виробництва пов'язується також "забезпечення робочими місцями сільського населення"; розкривається сутність потенційних екологічних та соціально-економічних ефектів для населення, сільських територій і держави загалом у результаті збалансованого розвитку сільського господарства з поширенням органічного землеробства [2]. Ці та інші дослідження зосереджені переважно на різноманітних аспектах власне органічного виробництва, яке є важливою складовою екологізації галузі, але не обмежується ним.

Отже, можемо стверджувати, що деякою мірою відбувається звуження досліджень з питань оцінок впливу екологізації на стан зайнятості у сільській місцевості та відсутність пошуку адекватних важелів впливу уповноважених державних органів, спрямованих на розвиток продуктивної зайнятості у сільській місцевості та стабілізацію сільського ринку праці.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є визначення основних складових організаційно-економічного механізму державного регулювання зайнятості в аграрному секторі економіки в умовах його екологізації та забезпечення сталого сільського розвитку з урахуванням досвіду Євросоюзу у провадженні Спільної аграрної політики (САП).

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Нами застосовано переважно загальнонаукові методи, а саме: системний і абстрактно-логічний підходи, аналіз і синтез, порівняння, графічні прийоми тощо. Інформаційною базою стали законодавчі та інші нормативно-правові акти України і Євросоюзу, дослідження вітчизняних і зарубіжних вчених, матеріали Державної служби статистики України, Євростату, дані міжнародних організацій у сфері екологізації та органічного виробництва, а також інтернет-ресурси. Через відсутність статистичних спостережень про діяльність підприємств, які дотримуються екологічних стандартів, не має можливості провести дослідження з використанням спеціальних методів детермінованого факторного аналізу.

¹ Закон України від 21 грудня 2010 року № 2818-VI "Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року", Закон України від 3 вересня 2013 року № 425-VII "Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини", розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 травня 2011 року № 577-р "Про затвердження Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на 2011—2015 роки", розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 року № 806-р "Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року" та інші [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.zakon4.rada.gov.ua/laws/main

² Підписання угоди передбачає зниження ввізного мита для сільськогосподарської продукції — з 23,8 % до 0,3 %, продукції харчової промисловості — з 23,2 % до 0,7 %, хімічної — з 4,2 % до 0 %, легкої — з 11,2 % і 5,9 % до 0 %. Пільгові митні збори діятимуть в межах певної тарифної квоти, а експорт товарів понад неї буде розмитнюватися за старими правилами // А. Святенко "Вільний доступ" Дзеркало тижня. — 2014. — № 15 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/>

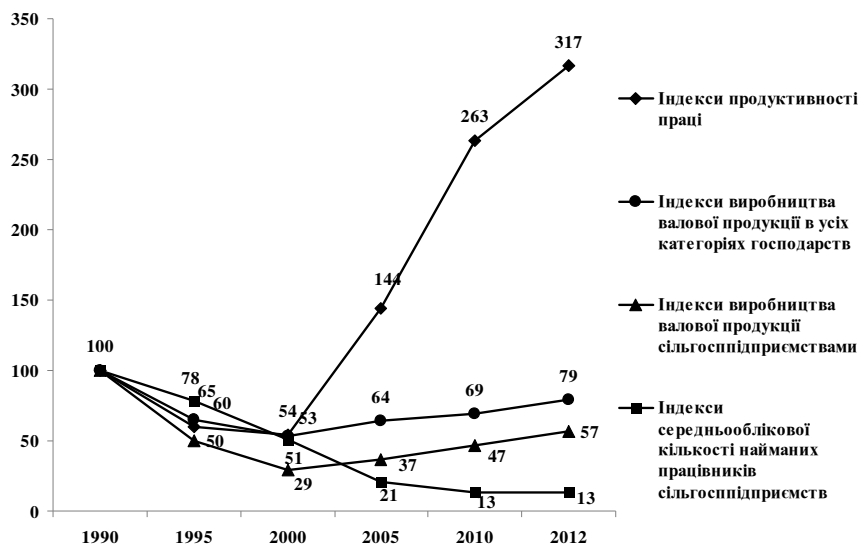

Рис. 1. Індекси основних показників діяльності сільськогосподарських підприємств за 1990–2012 роки

Джерело: за даними "Сільське господарство України" за різні роки: Стат. зб. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Робоча сила є одним із факторів виробництва, і товаровиробники прагнуть до показників якомога ефективнішого її використання. Результатом розвитку продуктивних сил є зростання кількості виробленої продукції і все більш раціональніше використання живої праці, матеріально-речових елементів виробництва та екології. Постійне збільшення екологічних витрат на мікро-, мезо-, і макрорівні в сучасних умовах є суттєвим чинником динаміки показників аграрного виробництва: його обсягів, вартості сільськогосподарської сировини та продукції переробки, її якості та конкурентоспроможності. До того ж забезпечення однієї з базових цілей розвитку тисячоліття — стійкого соціально-економічного розвитку — неможливе без раціонального споживання, збереження та підтримання життєво необхідних екологічних процесів.

При цьому має зростати сукупна продуктивність землі, праці, капіталу, ноу-хау, знань та інших задіяних ресурсів. Іншими словами, процес розширеного відтворення суспільного виробництва супроводжується зменшенням витрат як живої, так і уречевленої праці на одиницю продукції. Дані рисунка 1 свідчать, що, не зважаючи на зменшення до 13% середньооблікової кількості найманих працівників у 2012 р. (порівняно з базовим 1990 р.), індекси валової продукції в усіх категоріях господарств і в сільськогосподарських підприємствах мають низхідну тенденцію, але утримувались на значно вищих рівнях — 79% і 57% відповідно. Зазначене пов'язано з підвищенням продуктивності праці у 3,17 раза.

На нашу думку, екологізація аграрного виробництва як система загальнодержавних, галузевих і регіональних заходів, спрямованих на раціональне використання природних ресурсів, їх збереження, відтворення та підтримання екологічної рівноваги у навколишньому середовищі по-різному може впливати на зайнятість у цій сфері, тому державна політика має передбачати заходи з мінімізації негативних наслідків та запровадження програм з адаптації працівників до зміни запитів сільського ринку праці. Частково вони вже відомі. Стратегічними напрямками розвитку земельних відносин у сільському господарстві на період до 2020 р., розробленими ННЦ "Інститут аграрної економіки", прогнозується:

— зростання частки сільськогосподарських угідь, сертифікованих відповідно до органічних стандартів, до 7% (проти 0,7% або 270,3 тис. га. у 2012 р.);

— збільшення кількості сертифікованих органічних товаровиробників з виробництва молока, овочів,

фруктів та лікарських рослин у 10 разів (проти 155 господарств у 2012 р.);

— збільшення частки органічної продукції до 10% (проти 5% у 2012 р.) [3, с. 8].

Розглянемо базові результуючі чинники впливу на рівень зайнятості працівників галузі, пов'язані з: а) кон'юнктурою внутрішнього і зовнішнього ринків на продукцію з поліпшеними екологічними властивостями; б) комплексним проведенням заходів на поліпшення основного засобу виробництва — земель сільськогосподарського призначення; в) цілеспрямованим стимулюванням суб'єктів агробізнесу, які реалізують інвестиційні проекти щодо приведення виробництва до сучасних екологічних вимог.

Перше. До позитивного сигналу щодо зайнятості у сільському господарстві можна віднести постійне зростання попиту на органічну продукцію споживачів внутрішнього ринку. Хоча вироблені і реалізовані в Україні органічні продукти становлять менше половини. Решта продукції імпортується з країн — членів ЄС. За методикою, опрацьованою вченими ННЦ "Інститут аграрної економіки", потенційна ємність внутрішнього ринку основних видів органічної продукції до 2020 р. становитиме 39,8 млрд грн., або майже 900 грн. у розрахунку на одну особу.

Для порівняння: не зважаючи на вищу на 40–50% вартість екологічної продукції відносно звичайної, швейцарці щорічно в середньому витрачають на одну особу 105 євро, датчани — 51, шведи — 47, а італійці — 25 євро. Середньостатична частка споживання органічної продукції у розвинутих європейських країнах дорівнює 10–11%, в Україні — 1%.

Основними тенденціями світового ринку продовольства є також зростання попиту на екологічно чисту продукцію. За оцінками провідних організацій з питань органічної продукції (Міжнародної Федерації органічного сільськогосподарського руху (IFOAM), Дослідного інституту органічного сільського господарства (FiBL), The Datamonitor Group уже у 2014 р. світове споживання органічної продукції досягне 97 млрд дол. США [4]. У 2010 р. цей показник становив 59,1 млрд дол. США, у т.ч. на європейський ринок припадало 21,8 млрд дол. США, або більше третини від указаної суми (36,9%).

За даними фахівців експортні можливості України щодо нарощування сегменту органічної продукції значні. Для ведення органічного господарства до потенційно придатні віднесено майже 8 млн га чорноземів. Окрім того, у різних областях країни є 15–16 млн га окремих ділянок, які за дотримання певних умов також

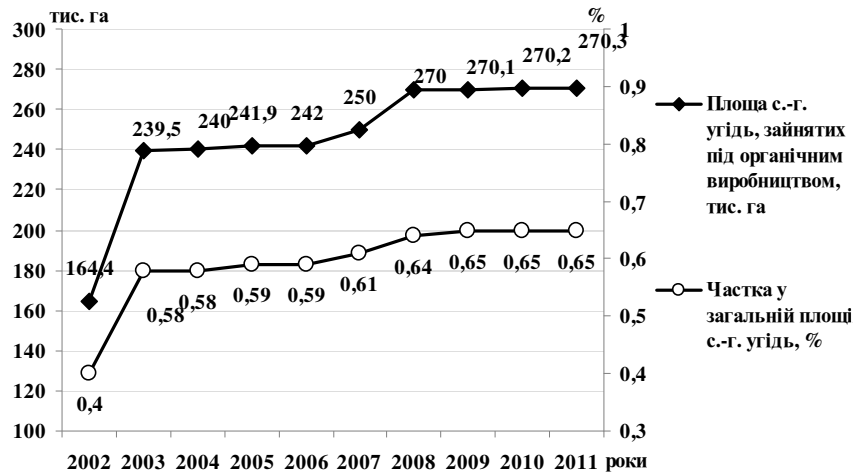

Рис. 2. Сільськогосподарські землі, зайняті під органічним виробництвом в Україні

Джерело: за даними Institute Organic Agriculture FIBLE, Ackerstrasse, 2013.

відповідатимуть екологічним стандартам. Проте цей потенціал, у т. ч. і для збільшення зайнятості, використовується недостатньо. До 2007 р. площа земель, зайнятих під органічним виробництвом, та кількість сертифікованих виробників поступово зростали, а починаючи з 2008 р. стабілізувалось на рівні 270 тис. га. Це у першу чергу пов'язано із неврегульованістю виробництва органічної продукції, низькою купівельною спроможністю населення та відсутністю належної інформаційно-роз'яснювальної кампанії щодо користі здорового харчування, особливо якщо порівнювати із вкрай агресивною рекламою лікарських засобів і біологічно активних добавок (рис. 2).

Переважає більшість господарств, які займаються виробництвом органічної продукції, розташовані на півдні (Одеська й Херсонська області), у західній частині України (Чернівецька, Тернопільська і Львівська області), а також у Полтавській області. Досить часто ці господарства є учасниками проектів щодо впровадження в Україні органічного землеробства та співпрацюють з іноземними компаніями, насамперед із Швейцарії й Німеччини. Близько 60% посівної площі займають пшениця, ячмінь, соняшник і кукурудза. Решта відводиться під горох, ріпак, гречку, сою, жито, овес, сорго, просо, гірчицю, цукрової буряки та еспарцет. Отже, пропозиція української органічної продукції, що поставляється на експорт, представлена переважно зерновими й олійними культурами.

Друге. Не менш важливою потенційною складовою суттєвого збільшення рівня зайнятості у сільській місцевості є здійснення заходів із збереження, відтворення та підвищення родючості ґрунтів, припинення їх деградації, поліпшення в цілому екологізації сільськогосподарського землекористування. На нашу думку, тут криються значні можливості, адже сільськогосподарська освоєність земель перевищує екологічно обґрунтовані норми. За даними Держземагентства розораність сільськогосподарських угідь в Україні становить 78%, а в окремих областях — до 90%. Надмірна розораність території призводить до щорічного збільшення еродованих площ на 80—90 тис. га. Частка сільськогосподарських угідь, які зазнають згубного впливу водної ерозії, складає понад 30%, дефляційно-небезпечними є половина орних земель країни. Екологічний стан значних площ сільськогосподарських земель незадовільний, зокрема кислі ґрунти займають 10,4 млн га (25,0%), солонцюваті (середньо- і сильно-) та засолені — 4,7 млн га (11,3%), перезволожені та заболочені — 3,9 млн га (9,4%), кам'янисті — 5,4 млн га (13,0%) [5, с. 34—35].

На розв'язання цих та інших проблем спрямована Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року, яка затверджена постановою

Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. № 1158. Нею, зокрема передбачено фінансування з державного бюджету таких заходів: 1) забезпечення формування національної екологічної мережі — 19,5 млн грн.; 2) удосконалення системи моніторингу земель — 78,7 млн грн.; 3) забезпечення захисту, відтворення та підвищення родючості ґрунтів — 996,5 млн грн.; 4) забезпечення захисту від шкідливої дії вод сільських населених пунктів і сільськогосподарських угідь — 858,3 млн грн. Усього на перелічені заходи до 2015 року прогнозувалось скерувати 1953 млн грн. Проте через економічну кризу їх профінансовано не в повному обсязі. За даними Рахункової палати України, за усіма напрямками зазначеної програми (не лише перелічених вище) за 2008—2011 рр. профінансовано 68,2% від запланованого на цей період обсягу [6]. Можна зробити висновок про таке ж відставання від графіка робіт, пов'язаних з екологізацією аграрного сектора. Це у свою чергу негативно позначилось на рівні зайнятості та ринку робочої сили в сільській місцевості.

Третє. Пропонуємо створення організаційно-економічних передумов для стабілізації зайнятості в аграрному виробництві з використанням досвіду розвинених країн, які раніше нас усвідомили важливість екологічних проблем. Масштабне розширення Євросоюзу у 2004 р. дало новий поштовх для науково-прикладних розвідок таких організаційно-виробничих структур та технологій ведення сільського господарства, які сприятимуть стабілізації кількості зайнятих в умовах постіндустріального розвитку економіки і водночас матимуть свою нішу на глобальному ринку при збереженні малих і середніх масштабів виробництва. Особливо актуальна ця проблема для країн із значним аграрним потенціалом та порівняно більшою часткою працівників зайнятих у галузі сільського господарства. Небезпідставно вважається, що трансформувати західноєвропейську модель фермерського господарства, до певної міри зберігши при цьому робочі місця в рамках організаційно-правових форм дрібнотоварного аграрного виробництва (особливо сімейного типу), можна за умов повернення до екстенсивних технологій та освоєння методів органічного сільського господарства.

Розглянемо кожен складову організаційно-економічного механізму детальніше.

Повернення до екстенсивних технологій в аграрній сфері передбачає триєдину мету: а) зменшення фізичних обсягів виробництва при одночасному створенні додаткових робочих місць, б) підвищення значення і вартості живої праці, в) забезпечення постійної зайнятості працівників упродовж господарського року. Наприклад, у галузі м'ясного скотарства виплачуються дотації за вирощування молодняка великої рогатої худоби м'яс-

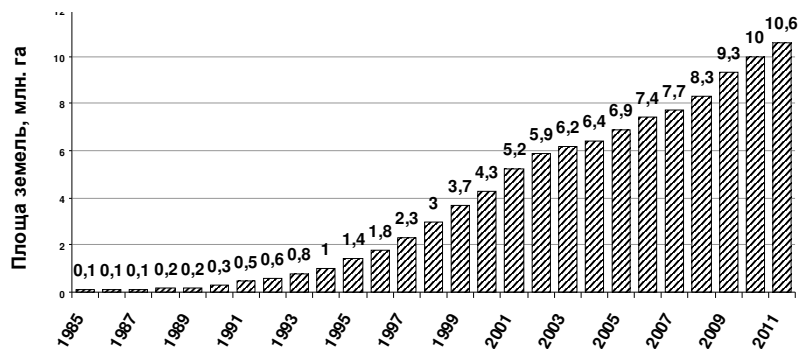

Рис. 3. Площа сільськогосподарських угідь, зайнятих під органічним виробництвом у Європі, 1985—2011 рр.

Джерело: FiBL & ZMP Survey 2013.

них порід на природних або культурних пасовищах. Встановлено відповідні доплати за поголів'я тварин, що перезимували, кондиційної ваги. Фермер у цьому випадку добровільно утримується від забою худоби в осінній період — піковий щодо пропозиції м'яса та м'ясопродуктів на спільному ринку Євросоюзу. Спеціальні дотації передбачено товаровиробникам за випоювання телят натуральним молоком, оскільки цей захід одночасно зменшує пропозицію молока і молочної продукції на європейському ринку. Виплачуються також премії за поступове зменшення концентрації поголів'я худоби в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь.

Ключовою ланкою новітньої стратегії Спільної аграрної політики ЄС стало органічне сільське господарство, яке за підтримки спеціальними цільовими програмами стабілізує рівень зайнятості працівників у галузі. Загальновизнано, що індустріальна модель сільського господарства є невідворотною в умовах науково-технічного поступу. Її запровадження підсилюється загостренням конкурентної боротьби серед транснаціональних продовольчих компаній. Як результат, інтенсифікація сільського господарства в ЄС досягла критичного рівня щодо використання технічних засобів, а також мінеральних добрив, отрутохімікатів, антибіотиків та гормонів, які реально небезпечні для здоров'я людей.

З метою розвитку екологічного землеробства в ЄС створена стимулююча інституціональна і матеріально-фінансова база. Поширенню зазначених методів господарювання сприяє започаткована ще у 1993 р. цільова програма фінансового підтримання фермерів у перші роки їх переходу від надмірно індустріального виробництва до органічного. Правове регулювання у цій сфері здійснюється на основі спеціального Положення Євросоюзу 2092/91, яким:

а) визначені загальні правила і засади органічного сільського господарства, регламентувані вимоги до технологій виробництва, умов перероблення, транспортування, зберігання, виготовлення, стандартизації і маркування такої продукції;

б) скасовані національні нормативи і процедури, які діяли раніше, з метою створення єдиного правового поля стосовно функціонування спільного ринку органічної продукції;

в) започаткована уніфікована система ліцензування і контролю (інспекції) за виробництвом органічної продукції, у т. ч. при експортно-імпорتنних операціях країн-членів ЄС;

г) відкрито внутрішній ринок органічної продукції ЄС для імпорту з "третіх країн".

У відповідь на регуляторні ініціативи стимулюючого характеру Євросоюзу кількість органічних операторів (виробників, переробників та імпортерів) станом на 2011 р. зросла до більш ніж 270 тис., з них 235 тис. (87%) — сільськогосподарські товаровиробники. Площа земель, переведених на органічне землеробство, становила 9,6 млн га (5,7% загальної площі угідь), або майже 40 га в середньому на одну ферму. Левова частка зе-

мель, зайнятих під органічне виробництво (78%) і органічні ферми (83%), знаходиться в країнах — членах ЄС, які приєдналися до Союзу до 2004 р. Подібна тенденція щодо розширення органічного сектору спостерігається в усіх країнах європейського континенту (рис. 3).

Для нашого дослідження щодо впливу екологізації аграрного виробництва на зайнятість сільського населення важливо відзначити, що у віковій структурі фермерів, які займаються органічними технологіями, переважає молодь віком до 35 років. Керівники фермерських господарств, що працюють за органічними стандартами, як правило, мають вищу професійну підготовку [7]. Це без перебільшення свідчить про підвищення престижності праці в сільському господарстві серед молоді та осіб з високим культурно-освітнім рівнем.

Дані таблиці 1 свідчать про значну фінансову підтримку європейським фермерам, які переорієнтовують своє виробництво на органічні стандарти. Причому в усіх наведених країнах субсидії на перехідний період від надміру інтенсивного ведення господарства до органічного виробництва значно більші, хоча й неоднакові за розміром. Наприклад, у Польщі вони коливаються від 6,4% (орні землі) до 27% (луки, пасовища), у Німеччині ця розбіжність становить від 23,5% (луки, пасовища, орні землі) до 60% (овочівництво). Така ж тенденція зберігається й на 2014—2017 роки. Це пов'язано з тим, що в перехідний період товаровиробники інвестують значні ресурси, але реалізують продукцію за цінами нижчими, ніж органічна. Отримуючи менші прибутки вони несуть додаткові витрати на навчання працівників, на отримання ними необхідних умінь і навичок з органічного виробництва.

Додатковим засобом впливу на мотивацію фермерів щодо збільшення виробництва органічної продукції і відповідного створення нових робочих місць стало делегування країнам — членам ЄС права самим визначати розміри прямих субсидій національним товаровиробникам залежно від дотримання ними певних екологічних нормативних вимог і стандартів, а також спрямування до 20% загальних обсягів фінансування на сталий розвиток сільських територій.

Практика європейських держав довела: незважаючи на вищі затрати при виробництві органічної продукції, ефективніше працюють саме малі та середні фермерські господарства з розміром сільськогосподарських угідь 30—35 га. І лише у Великобританії їх площі у 4—5 разів більші. Проте головне, що при цьому зберігаються і навіть створюються нові робочі місця, отримується потужний імпульс для розвитку соціальної інфраструктури сільської місцевості, відновлюються агроландшафти, а відтак — дотримуються вимоги щодо сталого розвитку аграрної економіки в умовах загострення конкурентної боротьби на регіональних і глобальному ринках продовольства [8, с. 157—160].

Зазначені напрями регулювання зайнятості в рамках САП започатковані і отримували відповідну фінан-

Таблиця 1. Прямі виплати для органічного сільського господарства в окремих державах-членах ЄС, євро/га

Призначення сільськогосподарських земель	Польща	Німеччина	Франція
Луки, пасовища: перехідний період/ведення органічного виробництва	84,5/66,5	210(220*)/ 170 (180)	100/80–151**
Орні землі	215,2/202,4	210(220)/170(180)	200/100–151
Овочівництво	397/333	480(575)/300(350)	350–900/150–160
Садівництво та ягідництво	461,1/394,5	900(950)/720 (750)	100–900/590–900

* Сума підтримки на період 2014—2017 рр.

** У різних регіонах Франції запроваджено різні заходи і види підтримки, але з дотримання параметрів, визначених на національному рівні.

Джерело: Можливості державної підтримки для розвитку органічного сільського господарства / Дослідний інститут органічного сільського господарства (FiBL, Швейцарія) та Біоінститут (Чеська Республіка); гол. ред. Іржі Урбан. — К.: ФОП Задорожна С.О., 2013. — С. 36, 51, 70.

сову підтримку в 2007—2013 рр. У зв'язку з ухваленням ЄС програмного періоду на 2014—2020 рр. вони (напрями) зазнали деяких змін. Не зважаючи на скорочення частки САП у бюджеті ЄС з 39% (2013 р.) до 33% (2020 р.), збільшується фінансування заходів стимулювання зайнятості в малих фермерських господарствах і підприємствах у сільській місцевості та екологізацію виробництва. Про це також свідчать дані щодо прямих виплат для органічного сільського господарства фермерам Німеччини (табл. 1). Серед основних відмінностей, дотичних до нашого дослідження слід відзначити такі:

— перехід від підтримки виробництва окремих видів продукції до прямої підтримки товаровиробників, а також посилення екологічної безпеки за рахунок відмови від монокультури;

— розширення програм підтримки сільського розвитку, диверсифікації доходів у сільській місцевості, дотримання базових стандартів захисту навколишнього середовища й утримання тварин;

— запровадження політики "горизонтальної модуляції", що передбачає збільшення бюджету на сільський розвиток і розширення екологічно безпечної діяльності за рахунок перерозподілу частини прямих платежів;

— виділення цільових субсидій на розвиток депресивних територій, у т. ч. обмеження сільськогосподарського виробництва на користь збереження довкілля;

— уведення політики "перехресної відповідальності", тобто залежність виплат за різними програмами від дотримання базових вимог щодо стану сільськогосподарських угідь, умов гігієни та догляду за тваринами;

— запровадження цільової підтримки спеціальних заходів агроекологічного спрямування, зокрема органічного сільського господарства, екстенсивних методів ведення галузі;

— екологічно доцільне заліснення та консервація сільськогосподарських земель: залуження угідь, збереження сільських ландшафтів, зелених насаджень, заболочених ділянок, лісопосадок, флори і фауни.

Маємо зазначити, що стимулювання зайнятості та екологізації сільського господарства забезпечуватиметься за допомогою схеми екологічно сприятливих виплат, так званих зелених платежів, скерованих на диверсифікацію сівозмін (виращування не менше трьох культур), утримання постійних пасовищ, формування екологічних зон із консервацією 5%, а згодом — 7% сільськогосподарських угідь, збереження біорізноманіття та елементів ландшафту. На екологізацію спрямуватиметься 30% національного річного бюджету зазначеного програмного періоду. Субсидії на вказані цілі встановлюються пропорційно площі сільськогосподарських угідь без фіксації верхньої межі виплат фермерам [9]³.

Отже САП Євросоюзу спрямована на дотримання фундаментальних чинників сталого розвитку, оскільки

включає екологічну складову (раціональне використання земельних і водних ресурсів, збереження природи і біорізноманіття); соціальну (стабілізація зайнятості і створення нових прибуткових робочих місць, розвиток сільських територій, формування позитивного іміджу серед контрагентів); економічну (інноваційний розвиток малих і середніх підприємств, збільшення вартості нематеріальних активів та їх прибутковості, підвищення сукупної ефективності задіяних факторів виробництва тощо).

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

1. Поєднанню чинників стабілізації рівня продуктивної зайнятості на селі з екологізацією аграрного виробництва не має розумної альтернативи, вони все більше домінують у господарських практиках багатьох країн світу. Звідси наука, виховання, безперервна екологічна освіта, релігія, ЗМІ та інші інститути суспільної взаємодії мають формувати світогляд, етику, мислення і поведінку всіх суб'єктів економічних, екологічних та соціальних відносин. Одним з першочергових завдань модернізації держави є приведення агропромислового виробництва у відповідність до сучасних вимог щодо якості та безпечності з метою позиціонування України як світового лідера з експорту екологічно чистої продукції за умов одночасного підвищення стандартів якості життя сільських домогосподарств до європейського рівня.

2. На часі є розроблення державної цільової програми екологізації аграрного виробництва, де стрижневою компонентою має бути організаційно-економічний механізм регулювання зайнятості населення та її стабілізації в аграрному секторі економіки. З урахуванням вимог Закону України від 3 вересня 2013 року № 425 "Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини" до його складу мають увійти: а) відшкодування витрат на сертифікацію та інспектування органічного виробництва, особливо в малих і середніх підприємствах; б) компенсація відсоткових ставок комерційним банкам за "екологічними позиками" суб'єктів господарювання, у т. ч. для створення додаткових робочих місць у сільській місцевості на виконання комплексу заходів, спрямованих на оптимізацію земельного фонду, зупинення процесів деградації сільськогосподарських угідь та вилучення з інтенсивного обробітку малопродуктивних земель; г) виключення екологічних інвестицій із загальної суми оподаткування прибутку господарств, надання їм податкових канікул та податкових кредитів; д) проведення маркетингових заходів щодо просування органічних продуктів національних товаровиробників на зовнішні ринки та інформаційно-роз'яснювальної роботи серед споживачів внутрішнього ринку продовольства; е) підтримка

³ Основні пріоритети Спільної аграрної політики (САП) країн ЄС [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.amdi.org.ua/uk/home/amdi-news/21-news/300-the-main-priorities-of-the-common-agricultural-policy-cap-of-the-eu.html>

дорадчих послуг фізичним і юридичним особам з питань запровадження екологоощадних технологій і здійснення перекваліфікації працівників; є) фінансування науково-прикладних досліджень з питань екологізації аграрного виробництва; ж) сприяння у становленні і розвитку екологоорієнтованих саморегульованих організацій і громадських рухів.

Функціонування зазначеного організаційно-економічного механізму має поєднувати стабілізацію зайнятості та екологізацію в сільському господарстві як взаємозалежних і взаємодоповнюваних складових аграрних відносин: організаційна — виконувати примусові адміністративно-розпорядчі функції прямої дії, а економічна — опосередковано впливати на інтереси, або мотивацію суб'єктів господарювання до впровадження природоохоронних технологій завдяки відповідним стимулам і санкціям. Цей синтез своєрідного батога і пряника, не бажано відокремлювати ні в часі, ні в просторі, адже це закономірність процесу усвідомленого державного регулювання життєво важливих суспільних трансформацій, які зачіпають інтереси мільйонів людей.

3. Досвід САП Євросоюзу і окремих його держав щодо створення нових робочих місць у сільській місцевості, підвищення ролі і значення живої праці в умовах переходу до органічних методів ведення сільського господарства, розвитку малих і середніх форм аграрного бізнесу, реалізації засад багатофункціональності галузі може розглядатися Україною як спонукання до зміни стратегічних пріоритетів в аграрній політиці. Адже системні дії сприятимуть зупиненню негативних явищ і деструктивних процесів стосовно трудового потенціалу, зростання спадкового сімейного безробіття та бідності, від'ємної міграції сільського населення, занепаду поселенської мережі депресивних сільських районів, руйнування унікальних природних агроландшафтів та деградації людського і соціального капіталу на селі.

На нашу думку, подальших ґрунтовних наукових досліджень потребує прогнозування наслідків для зайнятості в аграрному секторі економіки на середньо- і довгострокову перспективу з урахуванням можливого підписання Угоди про Асоціацію Україна — Європейський Союз, оскільки передбачається поступове зближення найбільш чутливих для ринку праці й добробуту селян політик та законодавства у сфері екології, зайнятості, сільських територій, сільського господарства і аграрного ринку.

Література:

1. Міщенко В. ЄС нав'язує Україні чисті повітря та воду, або... // Дзеркало тижня. — 2014. — № 12 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/>
2. Скидан О.В. Програмування розвитку органічного виробництва в регіоні // Органічне виробництво і продовольча безпека. — Житомир: Полісся, 2013. — С. 30—35.
3. Купинець Л.Е. Методология формирования комплексной оценки эффектов и эффективности создания органического производства. — Житомир: Полісся, 2013. — С. 61—65.
4. Лесь А.В. Територіальні особливості ведення органічного сільського господарства. — Житомир: Полісся, 2013. — С. 150—153.
5. Якубів В.М. Розвиток органічного землеробства в Україні: екологічний та соціоекономічний ефекти // Економіка АПК. — 2013. — № 11. — С. 27—32.
6. Лупенко Ю.О. Формування попиту та пропозиції на ринку органічної продукції // Органічне виробництво і продовольча безпека. — Житомир: Полісся, 2013. — С. 8—11.
7. Маслак О. Ринок органіки в Україні: стан та перспективи // Агробізнес сьогодні. — Квіт. — 2014 р. — № 8 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.agro-business.com.ua/2010-06-11-12-52-32/806-2012-01-02-22-35-47.html>

8. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. — 112 с.

9. Бюлетень Рахункової палати України за результатами звіту "Про результати аудиту виконання заходів Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/index>

10. Facts and figures on organic agriculture in the European Union: European Union, 2013. — 46 p. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ec.europa.eu/agriculture/rural-area-economics/index_en.htm

11. Могильний О.М. Європейська політика у сфері зайнятості сільського населення // Продуктивність агропромислового виробництва. — 2006. — № 4. — С. 157—160.

12. Основні пріоритети Спільної аграрної політики (САП) країн ЄС [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.amdi.org.ua/uk/home/amdi-news/21-news/300-the-main-priorities-of-the-common-agricultural-policy-cap-of-the-eu.html>

References:

1. Mischenko, V. (2014), "EU imposes clean air and water on Ukraine, or ...", *Dzerkalo tyzhnia*, [Online], no. 12, available at: <http://gazeta.dt.ua> (Accessed 15 May 2014).
2. Skydan, O.V. (2013), "Programming of the development of organic farming in the region", *Orhanichne vyrobnytstvo i prodovol'cha bezpeka*, Polissia, Zhytomyr, Ukraine, pp. 30—35.
3. Kupinec, L.E. (2013), "Methodology of integrated assessment of the effects and effectiveness of creating organic production", *Orhanichne vyrobnytstvo i prodovol'cha bezpeka*, Polissia, Zhytomyr, Ukraine, pp. 61—65.
4. Les', A.V. (2013), "Regional features of organic farming", *Orhanichne vyrobnytstvo i prodovol'cha bezpeka*, Polissia, Zhytomyr, Ukraine, pp. 150—153.
5. Yakubiv, V.M. (2013), "The development of organic farming in Ukraine: ecological and socio-economic effects", *Ekonomika APK*, no. 11., pp. 27—32.
6. Lupenko, Yu.O. (2013), "Formation of supply and demand in the market for organic products", *Orhanichne vyrobnytstvo i prodovol'cha bezpeka*, Polissia, Zhytomyr, Ukraine, pp. 8—11.
7. Maslak, O. (2014), "Organic market in Ukraine: the status and prospects", *Ahrobiznes s'ohodni*, [Online], no. 8 available at: <http://www.agro-business.com.ua/2010-06-11-12-52-32/806-2012-01-02-22-35-47.html> (Accessed 11 Apr 2014).
8. "Strategic development trends for agriculture in Ukraine till 2020", edited by Lupenko, Yu.O. and Mesel'-Veseliak, V.Ya.
9. Bulletin of the Accounting Chamber of Ukraine on the results of the report "On the performance of the audit activities of the State target program for the development of the Ukrainian village up to 2015", [Online], available at: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/index> (Accessed 12 May 2014).
10. European Union (2013), "Facts and figures on organic agriculture in the European Union", [Online], available at: http://ec.europa.eu/agriculture/rural-area-economics/index_en.htm, (Accessed 12 May 2014).
11. Mogylnyi, O.M. (2006), "The European policy on rural employment", *Produktyvnist' ahropromyslovoho vyrobnytstva*, no. 4, pp. 157—160.
12. Agrarian Markets Development Institute (2014), "The major priorities of the EU Common Agricultural Policy (CAP)", [Online], available at: <http://www.amdi.org.ua/uk/home/amdi-news/21-news/300-the-main-priorities-of-the-common-agricultural-policy-cap-of-the-eu.html> (Accessed 4 March 2014).

Стаття надійшла до редакції 20.05.2014 р.